

تأملی جامعه‌شناختی در بررسی ویژگی‌های فرهنگ بسیجی

دکتر تقی آزادارمکی

یکی از مباحث اساسی مطرح در جامعه‌شناسی بسیج شناخت زمینه‌های شکل‌گیری فرهنگ بسیج، ویژگی‌ها، اصول و نحوه تحول‌پذیری آن می‌باشد. با توجه به اینکه در علوم اجتماعی، فرهنگ را به عنوان مجموعه‌ای از آداب و رسوم، عقاید، روایات و دانش تعریف شده است، عناصری چون سنت، عقاید، احساسات و دانش تشکیل دهنده فرهنگ بسیجی می‌باشند. بر این اساس کاملاً طبیعی است که فرهنگ بسیج باید، افزون بر تأکید بر جنبه‌های عینی و واقعی رفتار و منش بسیجیان، به جنبه‌های آرمانی آن نیز توجه داشته باشد. در بررسی و شناخت فرهنگ بسیج، شناخت ویژگی‌ها و اصول آن از اهمیت بسیاری برخوردار است. که در زیر بدان اشاره می‌گردد:

۱- فرهنگ بسیجی با صفت دینی تعریف می‌شود، چراکه وجه دینی آن نسبت به وجه علمی، فنی و تکنیکی برتری دارد. بعنوان مثال اگر به خاطرات، قصه‌ها، اشعار و آداب و رسوم مطرح شده توسط بسیجیان توجه گردد، جهت‌گیری دینی آن کاملاً واضح بوده و مورد توجه می‌باشد. بسیجی در تنظیم نامه از نام خدا و توکل به او آغاز می‌کند و در سراسر نامه اش توکل و امید به «او» وجود دارد و در پایان نامه نیز درخواست یاری و کمک از او را دارد. در کلمات و عبارات موجود در کتابها و دیگر منابع که از بسیجیان باقی مانده است، ارتباط با جهان ماوراء دیده می‌شود.

۲- فرهنگ بسیجی ویژگی عام‌گرایی و مردمی دارد، زیرا نیروی مقاومت بسیج متشکل از اکثریت قشرهای اجتماعی می‌باشد و فقط به یک گروه خاص اطلاق نمی‌شود. از اینروست که وجه مشترک همه نیروهای درگیر در بسیج و حرکت‌های بسیجی، مردمی بودن آن است. لذا گرایش‌های خاصی چون علم‌گرایی، فن‌گرایی، تخصص‌گرایی و یا تمایل به یکم، از رفتارهای خاص اجتماع، صفت مشخصه بسیج

نیست، در مقابل وجه مشترک همه گروهها و سازمانهای بسیجی روحیه جمعی و تمایل به حرکت‌های جمعی و عمومی است. علاقه به انجام کارهای جمعی که نیاز جمعی را تأمین می‌نماید، در رفتار همه بسیجیان به چشم می‌خورد. به عنوان مثال در فرهنگ بسیجی تمایلات دینی و ملی بسیار است و حفظ خانواده و نهادهای اصلی جامعه، امری اساسی است. کمتر فرد بسیجی سعی دارد تا منافع شخصی‌اش را مقدم بر منافع جمعی بداند. بر عکس، بسیجی هویت خود را در راستای حرکت جمع می‌داند. او خود را نیروی جمعی تلقی می‌کند.

۳- فرهنگ بسیجی با اینکه جنبه آرمانی دارد، تمایل به واقعیت‌گرایی و عینیت‌گرایی دارد. بعنوان مثال مفهوم خدا، امام زمان «عج»، شجاعت، فداکاری، شهادت و ...، که مفاهیم و عناصر اساسی تفکر او هستند؛ مفاهیمی دور از ذهن و انتزاعی نیستند، و برای بیان آنها بسیجی نموده‌های عینی بسیاری را می‌تواند ارائه می‌نماید.

یک بسیجی وقتی سخن از شجاعت و شهامت می‌نماید، اشاره به یک مورد خاص واقعی در جهان پیرامونی خود می‌نماید.

بیان شخصیت‌های زنده و یا شهید در میان بسیجیان، همه مصادیق عملی و عینی مفاهیم انتزاعی هستند و وقتی سخن از خداوند و حمایت‌های عینی است، اشاره به زندگی خود و دوستانش می‌نماید.

۴- فرهنگ بسیجی مرتبط با زمان و مکان است، زیرا یک فرد بسیجی با درک دقیق از زمان و مکان زندگی می‌کند. تعریفی که او از زمان و مکان دارد، بسیار متفاوت از مفاهیم زمان و مکان مطرح در زندگی فرد معمولی همچون یک تاجراست. زمان و مکان در زندگی روزمره یک فرد معمولی بر فرد و منش او مسلط می‌باشد و هویت و موقعیت فرد در آنها قرار دارد. او بر ساخت زمان و مکان اثر می‌گذارد، دو عبارت در نزد بسیجیان مطرح است که معانی فوق را در بر دارد:

"تا زنده‌ایم رزمنده‌ایم"

"بسیجی خستگی را خسته کرده است"

۵- فرهنگ بسیجی با زبان خاص قابل تعریف است. مفاهیمی که در نزد بسیجی به کار می‌رود و در مراودات روزمره از آنها استفاده می‌کند، بسیار متفاوت از آنچه دیگران

استفاده می‌کنند، می‌باشد. تفاوت در زبان و مفاهیم، حکایت از وجود تفاوت در نوع زندگی است.^(۱) با وجود اینکه مردم در ایران بطور رسمی در مکالمات و نوشتارهای خود از زبان فارسی استفاده می‌کنند، بسیجی نیز از این قاعده مستثنی نیست؛ ولی تفاوت بسیار در نحوه بکارگیری زبان و معانی مفاهیم بکار برده شده با سایر افراد دیگر گروهها وجود دارد. الف) چرا که درصد مفاهیم انتخاب شده در زبان بسیجی با زبان بکار برده شده توسط دیگران تفاوت دارد. برای تعیین تفاوت بین اقشار گوناگون جامعه شناسان به تفاوت‌های بین جوامع بر اساس تفاوت‌های موجود در زبان اشاره می‌کنند. بطور متوسط افراد در جامعه مفاهیم را با تفاوت بسیار نسبت به یکدیگر بکار می‌برند، اما تنها به میزانی که یک گروه خاص از مفاهیم خاصی استفاده کند. ب) بار ارزشی و معنایی که به مفاهیم خاص از طرف بسیجی داده شده است، از گروه دیگر متفاوت است. مثلاً مفهوم شهامت و شهادت در نزد او، در مقایسه با دیگران تفاوت بسیاری را داراست. ضرب المثلها و دوستی‌ها، قصه‌ها، خاطرات و ... نیز متفاوت می‌گردند، همچنین حساسیت‌های فرهنگی یک بسیجی با دیگران متفاوت است.

۶- فرهنگ بسیجی با ارزشمند ساختن برخی از گروههای مرجع^(۲) نسبت به دیگران قابل تعریف است. مثلاً گروه دوستان و هم‌زمان، اهمیت بیشتری نسبت به گروههای شغلی و یا هم محلی دارند. این جابجایی گروههای مرجع در مقایسه با دیگر گروههای اجتماعی در جامعه ایران، نقش‌پذیری و انجام نقش‌ها برای نیروی بسیج را با سهولت بیشتری ممکن می‌سازد، در این راستا خانواده در نزد بسیج نیز تعریف جدیدی می‌یابد.

۷- ترکیب خاص عناصر مادی و معنوی فرهنگ نیز صفت دیگر فرهنگ بسیجی است.

در فرهنگ‌ها بطور متوسط هر دو عنصر مادی و معنوی نقش‌هایی نزدیک به یکدیگر ندارند. در صورتی که جامعه ساختار فنی و تکنیکی داشته باشد، عناصر مادی فرهنگ از قبیل تکنولوژی ... نقش آفرین‌ترند و در بعضی از سطوح بر ساخت عناصر

۱- جامعه‌شناسان یکی از راههای تفاوت‌گذاری بین جوامع را تفاوت در زبان می‌دانند.

۲- گروه مرجع را ... تعریف کرده است:

معنوی فرهنگ‌ها تأثیر گذار می‌باشند. در مقابل، در جامعه‌ای که عناصر معنوی فرهنگ از قبیل ارزشها و عقاید تسلط بیشتری دارند، عناصر مادی رنگ پذیر می‌باشند. از این رو اگر رابطه بین این عناصر «مادی و معنوی فرهنگ» سازگار و رسا باشد، تحول پذیری فرهنگ سهل تر و ممکن تر می‌گردد.

لذا عناصر معنوی فرهنگ اهمیت بیشتری را در نزد بسیجیان پیدا می‌کند. این عناصر بر نقش و اهمیت عناصر مادی نیز اثر می‌گذارند. در جنگ دیده شده است که سلاح و تجهیزات نقش ثانویه یافته است. سازماندهی و برنامه ریزی نقش فرعی یافته است و در مقابل ایثار، شجاعت، توکل و صداقت نقش‌های اساسی را یافته اند. در راستای این جهت‌گیری بوده است که سلاح و تجهیزات در اختیار آدمیان قرار داده شده و نحوه بکارگیری آنها نیز با امید به خدا و همان ماوراء بوده است.

۸- تحول پذیری ویژگی دیگر فرهنگ بسیجی است. در صورتی که بسیج و نیروی بسیج را از لحاظ شکل و صورت خارجی آن، موقتی و گذرا دانسته شود، تحول پذیری فرهنگ بسیجی معنا نمی‌یابد. حال اگر بسیج و نیروی بسیجی را یکی از عناصر اصلی جامعه ایران دانسته شود، فرهنگ آن نیز بخشی از فرهنگ کلان جامعه خواهد بود. به نظر می‌آید که این طرز تلقی صادق تر است. از این رو است که هر نوع اتفاق و حادثه‌ای که در مورد فرهنگ کلی جامعه و یا فرهنگ بسیج حاصل شود، دیگر عناصر فرهنگ را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

اگر به شرایط فعلی جامعه توجه شود، تأکید اساسی بر برجسته نمودن بخش‌های مادی فرهنگ است. سیاستمداران، برنامه ریزان و صاحبان حرف و مشاغل سعی دارند تا نقش تکنولوژی، سلاح، سازماندهی و... را در تحول و بهبود جامعه آن اساسی تر جلوه دهند. از این رو است که حضور بسیار جدی و اساسی از نیروهای بسیجی در جامعه دیده نمی‌شود. و از طرف دیگر عده‌ای سعی دارند آسیب‌های احتمالی در فکر و اندیشه بسیجی را مطرح سازند. گفته می‌شود نیروهای بسیجی در جامعه منزوی شده و در حاشیه قرار دارند و دست از شعارهای انقلابی برداشته‌اند، و در نهایت این عده تحقیر فرهنگ اجتماعی نیروهای بسیجی را مطرح می‌کنند؛ در حالیکه این تنها یک برداشت از نحوه حضور بسیجیان در جامعه می‌باشد. از طرف دیگر، بسیج و فرهنگ بسیجی در جامعه حاضر است، ولی به لحاظ این که فرهنگ

بسیجی بعنوان خرده فرهنگ است و عناصر معنوی فرهنگ آن مورد توجه می‌باشد، امکان بروز و حضور در حیات جمعی در شرایط فعلی را نیافته و ندارد. و میزان حضور فرهنگ بسیجی در جامعه به نوع سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی جامعه برمی‌گردد.

به همین ترتیب فرهنگ بسیجی نیز دارای تحول و تغییر می‌شود. عناصری که این تغییر را ممکن می‌سازد، عبارتند از: ۱- نوع رابطه‌ای که فرهنگ بسیجی بعنوان یک خرده فرهنگ با فرهنگ کل جامعه دارد، ۲- نوع رابطه‌ای که با دیگر خرده فرهنگ‌ها دارد. ۳- نوع انتظاراتی که سازمانها و نهادهای اجتماعی از فرهنگ بسیجی وجود دارد، عبارت دیگر نوع کارکرد و رابطه‌ای است که برای آن در نظر گرفته شده است. ۴- میزان فعال سازی عناصر غیر مادی فرهنگ کلان جامعه و ۵- نوع و میزان مشارکت حاملان فرهنگ در جریان فرهنگ سازی هر یک از عوامل فوق نقش متفاوتی در تحول‌پذیری فرهنگ جامعه بسیجی دارد.

شرایط زمینه‌ای در برخورد تحول فرهنگی نیز مطرح می‌باشند. مثلاً اگر این مطلب مورد قبول واقع شود که هر حرکت اجتماعی و فرهنگی نیاز به زمینه مناسب ساخته شدن و سپس بروز و برخورد دارد، فرهنگ بسیجی در طرح سیمای جدید و عینی‌ترش نیاز به توانایی جدید دارد. با توجه به اینکه بسیجی توانایی‌ها و انرژی‌های کسب نموده در گذشته را در طول انقلاب اسلامی و در راستای جنگ و بازسازی کشور صرف نموده، از این رو در دوره جدید انرژی جدیدی را نیاز داشته تا بتواند دوباره به صحنه تبادل فرهنگی وارد گردد.

در حقیقت زمان و مکان و طرح فرهنگ بسیجی ویژگی و شناخت حاملان فرهنگ بسیجی و نحوه پاسخ آنها به مشکلات و سئوالات مطرح شده و ...، عوامل زمینه‌ای تحول‌پذیری فرهنگ بسیجی می‌باشند.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی